

В статье рассматривается понятие самостоятельности, его трактование зарубежными и отечественными психологами, изучающими эту дефиницию в своих работах прямо или косвенно. На основе теоретического анализа данной проблемы в психологии определяется понятие самостоятельности, из которого будет исходить дальнейшее экспериментальное исследование. Кроме этого рассмотрены близкие понятия или составляющие понятия самостоятельности, такие, как самоутверждение, саморегуляция, суверенность, самоэффективность, определена структура самостоятельности, которая обобщает различные черты характера, присущие самостоятельному человеку, предложена типология личности, изучающая поведение человека от беспомощного до самостоятельного.

The article discusses the concept of self-reliance, his interpretation of foreign and domestic psychologists who study this definition in his work, directly or indirectly. Based on the theoretical analysis of the problem in the psychology of self-defined concept from which to proceed further experimental research. Other than that considered similar concepts or components of the concept of autonomy, such as assertiveness, self-regulation, sovereignty, self-efficacy, self-defined structure, which summarizes the various traits characteristic of an independent person, personality typology proposed that studies human behavior from helpless to self.

Статтю подано до друку 29.05.2013.

© 2013 р.

Л. В. Клочек (м. Кіровоград)

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ, ФІЛОСОФСЬКИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Постановка проблеми. За останнє десятиліття у психологічній науці посилюється інтерес до категорії справедливості та пов'язаних з нею явищ. Це пояснюється тим, що сучасне суспільство прагне отримати відповіді на запитання, які стосуються проблем устрою сьогоденного життя: політичного, правого, економічного, буденного. Справедливість є предметом дослідження етики, соціальної філософії, економіки, юриспруденції, інших галузей наукового знання. У побутовій свідомості справедливість визначається як співвідношення цінностей і благ, а також їх розподіл між людьми. Психологічна складова цього поняття привертає увагу соціальної психології, коли визначається роль справедливості у соціальній взаємодії (О.О.Голинчик, О.О.Гулевич, Л.М.Сосніна). У сучасній вітчизняній психології з'являються спроби розгляду справедливості як моральної категорії (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський). Обмаль робіт, які б одночасно досліджували феномен справедливості в історичному розрізі, філософському і психологічному. Окрім того, проблема полягає у тому, що на сьогоднішній день існує певна невизначеність феномену справедливості. Він недостатньо досліджений. Для його детального вивчення варто розглянути справедливість у межах міждисциплінарного підходу, який дозволив би систематизувати різні погляди на дане явище і сформуванню розуміння справедливості як складного конструкту, важливим компонентом якого є психологічний.

Виходячи з означеного вище, ми поставили за **мету** здійснити розгляд справедливості у культурно-історичному, філософському, психологічному аспектах, виокремити підходи до пояснення природи справедливості та визначити напрями її дослідження.

Для реалізації поставленої мети здійснимо **аналіз робіт**, присвячених проблемі справедливості та представимо **результати проведеного нами дослідження**.

Справедливість була предметом вивчення багатьох мислителів, філософів, учених – представників різних наукових галузей. Ще у працях давніх філософів висловлювалися погляди щодо справедливості. Популярними були ідеї про божественне походження справедливості, згідно яких вищою справедливістю є Бог, віра у нього. Згодом філософські погляди на проблему справедливості еволюціонували у розуміння її як поняття суспільної свідомості, яке означало особливості створення суспільного устрою.

Історично поняття справедливості застосовувалося ще за часів первісного суспільства для пояснення необхідності покарання за вчинки, що суперечили прийнятим у ньому нормам. Яскравим прикладом такого розуміння справедливості була родова помста, яку в сучасному трактуванні можна пояснювати як відплатну справедливість. Основна її ідея – досягнення рівності усіх членів первинного колективу. Мала місце також і розподільча справедливість, що означало рівний розподіл благ між членами общини. Саме такий підхід дозволяв первісній людині виживати за складних умов дефіциту засобів існування. На зміну первісному суспільству прийшов феодальний лад. Це зумовило трансформацію поглядів на справедливість з точки зору переваг одних людей над іншими (зокрема, походження): що дозволено феодалу, те не дозволено васалу, і у цьому вбачалися істина і справедливість життя.

За руйнуванням феодального устрою прийшла приватна власність, і сфера застосування поняття справедливості охопила політичну, правову й економічну системи. За буржуазного ладу перевагою, яка вважалася мірилом справедливості у суспільстві, було накопичене багатство як результат зусиль суб'єкта, що створив для себе матеріальні блага. Щоправда, увесь хід історії – це невпинна боротьба людей за справедливий розподіл матеріальних благ, коли бідні у протистоянні багатим відстоюють свої права у можливості володіти створеним. Згідно ідеології соціалізму справедливим вважався розподіл за принципом «від кожного – за здібностями, кожному – за потребами». Справедливість розумілася як економічна, соціальна, правова рівність. Однак гуманні за своєю суттю лозунги соціалізму у реальному житті не були дієвими [5]. На сьогоднішній день проблема справедливості не втрачає своєї актуальності, що виявляється в суспільних процесах у будь-якій країні.

Розгляд справедливості у культурно-історичному аспекті дозволяє встановити її мінливий характер. Погляди мислителів різних часів, які жили за певних соціальних укладів, відображають загальноприйняте розуміння справедливості окремої епохи.

Аналіз філософських ідей про справедливість дає можливість окреслити діалектику розуміння феномену справедливості [7]. Ми виділили такі підходи у світовій філософії стосовно пояснення сутності змісту справедливості як явища суспільної свідомості.

В основі першого підходу лежить розуміння справедливості насамперед як моральної категорії. Це знайшло відображення у етичній філософсько-релігійній доктрині конфуціанства, де значна роль відводилася справедливості як чесноті, що обов'язково має бути властива благородній людині і є ознакою її мудрості. Давньогрецький філософ Арістотель, у вченні якого справедливості присвячено чимало праць, актуальність яких не втрачена і дотепер, розглядав це поняття у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні справедливість тлумачилася як правильна поведінка людини, яка ґрунтується на принципах добродетельності та дотримання встановлених у суспільстві норм моралі. У вузькому розумінні справедливість мислитель зводив до етичної добродетельності, до категорії морального зразка. Філософ епохи середньовіччя Ф.Аквінський справедливість відносив до моральних чеснот, яка не може існувати без єдності з розумовими чеснотами. Представник німецької класичної філософії

Г.В.-Ф.Гегель в один ряд ставить справедливість і розум, які є торжеством результату подолання протиріч моральної свідомості, джерелом руху всесвітньої історії.

Другий підхід, який представлений протилежними за змістом поглядами софістів, ґрунтується на принципах етичного релятивізму. Справедливість розглядалася з позиції утилітаризму. Применшувалася роль моральної складової цього поняття. Представники даної течії в оцінці справедливості зважали на наявність певної вигоди в результаті дотримання не завжди моральних законів держави. Етичний утилітаризм знайшов своє продовження у поглядах представників класичного утилітаризму.

Третій підхід ґрунтується на думці про нерозривний зв'язок справедливості з мудрістю та похідними від неї категоріями. Так, у розглянутих вище поглядах Конфуція, Ф.Аквінського, Г.В.-Ф.Гегеля прослідковується вказана діалектична єдність. Сократ же зводив справедливість до поняття мудрості у «чистому» розумінні та вказував на те, що справедливість ґрунтується на знаннях про влаштованість світу. У філософському вченні стоїцизму справедливість стоїть в одному ряду з такими чеснотами, як мудість, поміркованість, розсудливість.

У поглядах мислителів, які ми окреслили як такі, що представляють четвертий підхід, категорія справедливості розглядається як соціальна. Зокрема, Платон, обґрунтовуючи станову мораль, справедливим вважав такий хід життя, коли людина, яка належить до певного соціального стану, не втручається у справи людей інших станів. Як бачимо, філософ такими думками виправдовував по суті несправедливість суспільного устрою. Значна роль справедливості як соціальному явищу відводилася у поглядах Арістотеля. Мислитель зважав на те, що доброчесність, яка виявляється у конкретних вчинках, поведінці людини, спрямовується на іншого і визначається як справедливе ставлення до нього. Класифікація Арістотелем видів справедливості та їх характеристика демонструють соціальну феноменологію даного явища. В етиці Нового часу, представлений поглядами Д.Юма, справедливість визначалася як соціальне почуття, яке дозволяє переборювати егоїзм і жити морально. У філософській концепції просвітника Ж.-Ж. Руссо соціальна природа справедливості втілюється в ідеях рівності людей. А в етиці марксизму справедливості надавався зміст класового характеру.

У сучасній філософській думці популярними є погляди мислителя-соціолога Дж. Ролза, який обґрунтовував зв'язок між справедливістю та амбівалентними поняттями рівності-нерівності. Мірою рівності та нерівності між людьми учений вважав справедливість. Він розробив концепцію соціальної справедливості: справедливе суспільство дає рівні свободи громадянам. Згідно норм закону, розподіл соціальних цінностей має здійснюватися за принципами рівноправності. Водночас не заперечується і нерівноправний розподіл. Він засвідчує наявність переваги людини, яка виявляється у рівні її громадянської активності та суспільно-корисній діяльності. У цьому також вбачається справедливість.

Отже, аналіз філософських поглядів на справедливість формує розуміння її соціальної природи. Водночас відстоюється думка про те, що це поняття моральної свідомості. Виокремлюється проблема справедливості не тільки як дотримання норм закону, але й дотримання моральних норм вибудови взаємин з іншими людьми.

Дослідження проблеми справедливості у соціальному і моральному аспектах, при розгляді процесів побудови суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками міжособистісної взаємодії – це предмет дослідження психологічної науки. Хоча як *психологічний феномен* справедливість почала вивчатися порівняно недавно – лише у другій половині ХХ століття, – існує чимало теорій, розгляд яких дасть можливість з різних точок зору підійти до трактовки цього складного і багатоаспектного явища.

Ряд учених у своїх дослідженнях виходили з побутових уявлень про справедливість, намагалися з наукових позицій обґрунтувати психологічний зміст цього поняття. Такий підхід

представлений поглядами Ж.Піаже, Л.Колберга, Л.І.Анциферової та інших психологів [1]. Зокрема, Ж.Піаже був першим, хто звернув увагу на роль очікувань у визначенні справедливості, які у дитячому віці ґрунтуються на вірі у справедливість світу. У процесі дорослішання, під час когнітивного розвитку, з'являються сумніви щодо справедливого ходу життя і виникають очікування несправедливості.

У працях О.О. Гулевич, Л.М. Сосніної визначаються такі різновиди побутових трактовок справедливості [4; 6]. По-перше, зміст справедливості зводиться до розподілу винагород і покарань, що називається дистрибутивною справедливістю (Дж. Ролз, А. Макінтайр, Дж. Адамс). По-друге, розглядається справедливість процедури прийняття рішень, що отримало назву процедурної справедливості (М. Дойч, І. Лінд, Т. Тайлер, Н.В. Гришина). По-третє, важливим є розгляд джерела інформації про дотримання норм справедливості.

Представимо більш детальний аналіз вказаних вище трактовок, спираючись на погляди учених, які досліджували справедливість у кожному з трьох напрямів.

Розуміння справедливості як явища, яке є результатом встановлення певних зв'язків між двома сторонами взаємодії, передбачає виділення відплатної, дистрибутивної, розподільчої справедливості.

Відплатна справедливість вимагає адекватної винагороди чи покарання за вчинок. За добро платиться добром і відповідно за злі наміри і дії – злом. Відплатна справедливість таким чином є відповідним регулятором поведінки людей по відношенню один до одного. Відтак вона ґрунтується не на наперед визначеній домовленості суб'єктів, а на розумінні й аналізі якості дій з точки зору об'єктивного критерію, загальноприйнятого у суспільстві.

Розподільча справедливість передбачає добровільний обмін благами між учасниками взаємодії. Такий розподіл може бути або однаковим, рівним (зрівняльний), або відбуватися в залежності від виміру прикладених суб'єктом зусиль для вироблення благ (пропорційний). Саме розподільча справедливість, яка ґрунтується на дотриманні пропорційності у розподілі благ, актуалізує питання відповідальності кожного члена суспільства за свої дії та результати власної діяльності.

Дистрибутивна справедливість має місце тоді, коли при розподілі благ між учасниками взаємодії у якості арбітра виступає третя сторона (особа, установа, держава), яка у своїх оцінках якості дій суб'єктів має неупереджену позицію і керується об'єктивними критеріями. Дистрибутивна справедливість регулює взаємини між членами спільної діяльності і виключає вплив суб'єктивності кожного на оцінку своїх дій.

Психологічні уявлення про дистрибутивну справедливість були розвинені Дж. Адамсом у його «теорії еквівалентної справедливості» [8]. У якості третьої сторони виступають норми дистрибутивної справедливості, які усвідомлюються суб'єктами діяльності та взаємодії. Виходячи з поглядів дослідника, можна виділити такі з них. Отримання благ (чи навпаки покарань) відбувається, по-перше, через вимір реального внеску, який суб'єкт зробив у спільну справу; по-друге, через визначення величини прикладених зусиль для виконання справи. Справедливим вважається отримання більших винагород більш здібними людьми, які ефективніше виконують певну діяльність; людьми, які роблять позитивні вчинки; людьми, які більшою мірою потребують допомоги і благ. Основною думкою є можливість рівномірного розподілу винагород і покарань між учасниками соціальної взаємодії.

У теорії Дж. Адамса акцент робиться на моменті усвідомлення суб'єктами відповідності витрат і внесків покаранням і винагородам, що закладається у тлумачення ситуації взаємодії як справедливої чи несправедливої. Безумовно, переживання несправедливості призводить до психологічної напруги і породжує різного роду конфлікти. Учений пропонує механізми регуляції взаємин між суб'єктами, які відновлюють справедливість: необхідно здійснити перегляд внесків

суб'єктів чи змінити суб'єктивне сприймання ситуації на інше, яке може задовольнити сторони взаємодії.

Погляди Дж. Адамса, не зважаючи на критику у науковому світі, стали відправними для вчених, які проводили емпіричні дослідження. В оцінці справедливості увага зверталася не лише на результат взаємодії, але й на справедливість процесу. Зокрема, психологи І. Лінд, Т. Тайлер аналізували вплив процедури винесення суб'єктам рішення (справедливого чи несправедливого) за якість виконання ними діяльності [9]. М. Дойч у якості процесу розглядав розподіл благ, який ґрунтується на неупередженості та рівності, і характеристики спілкування як процесу. Н.В. Гришина до них віднесла особливості учасників, які виявляють ступінь компетентності-некомпетентності у розподілі винагород, об'єктивність оцінок, адекватність у винесенні рішень [3].

Виходячи з такого підходу, О.О. Гулевич при характеристиці справедливості процесу, виділила такі його складові: інформаційну, процедурну і міжособистісну [4].

Суть інформаційної складової полягає у тому, що суб'єктам стають відомі норми: чесності (коли відбувається ознайомлення з етапами процедури прийняття рішення щодо винагород), ясності інформації (її зрозумілості і доступності), повноти інформації (коли суб'єктами отримуються вичерпні дані про хід процедури), своєчасності (коли пояснення надходять завчасно), індивідуальності (коли під час роз'яснення враховуються індивідуальні особливості учасників). Отже, справедливість пов'язують з інформуванням учасників щодо норм соціальної взаємодії.

Процедурна складова зводиться до процесу збору інформації та вибору процедури прийняття рішення. Це передбачає вибудову взаємин суб'єктів у різних ситуаціях взаємодії. Міжособистісна складова передбачає регулювання взаємин між учасниками взаємодії і зводиться до дотримання двох основних норм – ввічливості та поваги. Згідно поглядів О.О. Гулевич, перераховані вище складові справедливості процесу мають значення для формування загальної оцінки взаємодії між учасниками дій, спрямованих на визначення і приписування винагород (покарань) за результати діяльності.

Дистрибутивна і справедливість процесу передбачають дотримання норм (критеріїв), згідно яких оцінюється міра внеску суб'єктів у діяльність чи взаємодія між учасниками розподілу благ. Не менш важливим є розгляд питання джерел інформації про дотримання норм справедливості. Оскільки учасники процесу прийняття справедливого рішення вступають у певну взаємодію, мова може вестися щодо джерела інформації про справедливість взаємодії різних сторін.

Трактовка джерела про справедливість спілкування знайшла своє відображення у багатьох теоріях, зміст яких ми представимо нижче.

Одним із джерел інформації про справедливість взаємодії виступає поведінка учасників взаємодії, яка співвідноситься із нормами справедливості налагодження взаємин. Ця позиція відображена у теоріях особистого інтересу (Дж. Тібо, Л. Уолкер), цінності групи (І. Лінлі, Т. Тайлер), самокатегоризації (Дж. Тернер). Засновники теорії особистого інтересу сходилися до думки, що у процесі взаємодії людиною керує бажання отримати якомога більшу винагороду за діяльність при мінімальних індивідуальних витратах. Суть теорії цінності групи зводиться до того, що учасники взаємодії, яким звичайно властива потреба в аффіліації, приймають справедливе з їх точки зору рішення, яке не суперечить основним груповим цінностям. Якщо теорія особистого інтересу зважала лише на індивідуальні запити людини в отриманні певних благ при розподілі, то теорія цінності групи визнавала соціальність людини, в тому числі у вирішенні кола питань справедливості у взаємодії. Теорія самокатегоризації пояснювала вибір

суб'єктом і прийняття ним норм певної групи, тим самим виправдовувала бажання людини зберегти власне психологічне благополуччя.

Ще одним джерелом інформації про справедливість є очікування. Теорія справедливого світу М. Лернера пояснює природу очікувань справедливості [10]. Головне положення теорії – люди вірять у те, що будь-яка отримана винагорода є справедливою і заслуженою. Оцінка реальної взаємодії відбувається через призму цієї віри. В результаті у людей з'являється впевненість у тому, що світ справедливий, виникає позитивний погляд на життя, який приносить масу позитивних емоцій.

Очікування справедливості виявляються у поведінці учасників взаємодії. Ці феномени описані в евристичній теорії справедливості (В. Болл, Д. Вічмен, Е.Раян) та теорії очікувань (Т. Стол, Р. Вермунт, Н. Елемерс). Прихильники евристичної теорії справедливості виходили з положення про те, що у процесі міжособистісної взаємодії люди орієнтуються на перше враження, сформоване про учасника на початку спілкування. Відповідно у свідомості суб'єктів формується первинне судження про справедливість ситуації, процесу, яке склалося на основі початкової оцінки дотримання чи недотримання встановлених норм. У подальшому ефект первинності впливає на сприймання й інтерпретацію нової інформації. Представники евристичної теорії акцент роблять на дотриманні справедливості у поточному моменті, не зважаючи на роль очікувань, які йому передують.

Протилежна позиція властива прихильникам теорії очікувань. Вони вважають, що очікування, які передують ситуації, впливають відповідним чином на формування ставлення до учасників взаємодії. Реальна поведінка суб'єкта співвідноситься з очікуваннями. Якщо вони співпадають, це оцінюється позитивно і визначається як справедливо. У разі неспівпадіння – при позитивних очікуваннях і негативному результаті – виникає негативне ставлення і відповідно формується розуміння несправедливості ситуації. Може виникати і зворотня ситуація: при негативних очікуваннях має місце позитивний результат, що викликає позитивне ставлення до суб'єкта.

Не зважаючи на принципові розбіжності основних положень згаданих вище двох теорій, вони допомагають визначити природу справедливості спілкування.

Представлений розгляд психологічних підходів до пояснення складного конструкту справедливості дозволяє стверджувати, що велика кількість різновидів справедливості представлена як у буденній свідомості кожної людини, так і в моментах соціальної взаємодії учасників певного процесу. Соціальна природа справедливості незаперечна. Але одночасно варто зважати на той факт, що справедливість є базовим поняттям моральної свідомості і визначається як моральна категорія. З цієї точки зору справедливість визначається як поняття, що виражає загальне співвідношення і розподіл добра і зла між людьми. Ця ідея була закладена у психологічні теорії, до яких можна віднести теорію морального розвитку Л.Колберга, теорію моральних схем Дж. Реста, теорію захисту цінностей Л. Скіткі.

У своїй теорії Л. Колберг запропонував власне бачення динаміки морального розвитку особистості. Еволюція моральної свідомості людини проходить формування трьох рівнів: доконвенційний (доморальний) рівень, конвенційний рівень, постконвенційний рівень і шість стадій [1].

Людина, яка знаходиться на доконвенційному рівні, оцінює свої вчинки з точки зору наявності можливості уникнути за них покарання. Даний рівень включає дві стадії: на першій має місце орієнтація на винагороду чи покарання за вчинок (гетерономна мораль); на другій виникає прагнення здійснювати такі вчинки, за які можна отримати винагороду (індивідуалістична мораль). Конвенційний рівень морального розвитку, який включає третю і четверту стадії, характеризується готовністю і можливістю суб'єкта у вчинках орієнтуватися на

суспільні принципи і норми. На третій стадії людина орієнтується на вимоги малої групи (сім'ї, класу, трудового колективу тощо), тоді як на четвертій – на норми суспільства. Постконвенційний вважається найвищим рівнем морального розвитку, тому що суб'єкт керується безособистісними моральними стандартами, які стали внутрішніми критеріями (автономна мораль). На п'ятій стадії цього рівня виникає розуміння загальноприйнятих у суспільстві норм і справедливості правил. На шостій стадії людина самостійно обирає систему цінностей і керується нею.

За Л. Колбергом моральна свідомість, яка проходить перераховані вище стадії, включає одинадцять фундаментальних цінностей, серед яких важливе місце посідає справедливість. Рівень морального розвитку визначається ставленням до даних цінностей, у тому числі до дотримання норм справедливості. Дотримання-недотримання норм справедливості кваліфікується як добро-зло, моральність-неморальність.

У теорії моральних схем Дж. Реста рівень моральних норм визначався як сукупність когнітивних операцій, які групуються в одну з трьох «моральних схем» (особистого інтересу, засвоєння норм соціуму, постконвенційну схему) і змінюють одна одну. Саме різка їх зміна зумовлює моральний розвиток особистості. Справедливість, згідно поглядів Дж. Реста, не є центральною цінністю, а лише компонентом, який пов'язаний з моральними схемами.

Ще однією відомою теорією, де встановлюється зв'язок моральної свідомості і справедливості, була теорія захисту цінностей Л. Скіткі. Згідно поглядів дослідника, кожна людина має систему цінностей, які втілюються в різних аттитюдах. Дотримання цінностей, їхніх аттитюдів, моральних вимог впливає на оцінювання інших людей і взаємин з ними як справедливих чи несправедливих, моральних чи неморальних.

Короткий виклад психологічних теорій, у яких робилася спроба встановити зв'язок справедливості і моральної свідомості дає можливість стверджувати, що не зважаючи на принципові розбіжності у поглядах прихильників теорій, роль справедливості не заперечується у процесі морального розвитку, більше того, їй відводиться важливе місце серед цінностей у ядрі моральної свідомості особистості (Л. Колберг).

Зроблена спроба розгляду справедливості у культурно-історичному, філософському, психологічному аспектах дозволяє сформулювати наступні **ВИСНОВКИ**.

1. Хід історії зумовлював мінливість поняття справедливості у кожен епоху. Воно включало співвідношення між роллю окремих суспільних класів, станів у житті суспільства та їх соціальним становищем, між діями окремих людей і відплатою, між гідністю та винагородою, між суспільними і політичними правами й обов'язками. Будучи однією з категорій суспільної свідомості, справедливість виступала своєрідним регулятором суспільних процесів і дій пересічних громадян за будь-якого суспільного устрою.

2. Погляди мислителів різних часів, які жили кожний у своїй епохі, відображали загальноприйняте розуміння справедливості і продукували власні погляди на даний феномен. Аналіз філософських ідей про справедливість окреслює діалектику її розуміння. Беззаперечним є факт прийняття ідеї про соціальну природу справедливості і одночасно визнання її як етичної добротності, категорії морального зразка.

3. Предметом дослідження психологічної науки є вивчення проблеми справедливості у різних аспектах, при розгляді процесів побудови суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками розподілу винагороди і відплати за здійснені вчинки, дії, за результати діяльності. Різноманітні психологічні теорії по-своєму трактують це складне і багатоаспектне явище. Як предмет дослідження справедливість постає як система побутових уявлень, як архетип, як різновидовий концепт, як багатокомпонентний конструкт.

4. Розгляд психологічних підходів до пояснення природи справедливості дозволяє виокремити напрями, за якими здійснюється її дослідження: представленість у буденній свідомості людини, вияв в актах соціальної взаємодії, роль справедливості у процесі морального розвитку особистості.

5. Доцільним є дослідження психологічної проблеми справедливості у поєднанні її соціального і морального аспектів, оскільки вибудова взаємин особистості з іншими ґрунтується на розумінні базових понять моральної свідомості добра та зла, на змісті моральних установок щодо соціальної взаємодії та тих справедливих чи несправедливих вчинків, які здійснює суб'єкт по відношенню до ближнього.

У подальшому дослідження справедливості варто здійснювати у напряму вивчення критеріїв справедливості, динаміки формування уявлень про справедливість в онтогенезі.

Література

1. Анцыферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Лоуренса Колберга и его школы) / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал.– 1999.– Т. 20.– №3.– С. 5-17.
2. Голынчик Е.О. Социальные представления о справедливости как составляющая правосознания: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Е.О.Голынчик.– М.: МГУ, 2004.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В.Гришина.– СПб.: Питер, 2005.
4. Гулевич О.А. Социальная психология справедливости / О.А.Гулевич.– М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011.– 284 с.
5. Словарь по этике / Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона.– 6-е изд.– М.: Политиздат, 1989.– 447 с.
6. Соснина Л.М. Тенденции исследования справедливости в зарубежной социальной психологии / Л.М. Соснина // Психологический журнал.– 2006. – № 5.– С. 40-49.
7. Тофтул М.Г. Этика. Навчальний посібник / М.Г.Тофтул. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006.– 414 с.
8. Adams J.S. Inequity in social exchange // Advances in experimental social psychology / Ed. By L. Berkowitz. N.Y., 1965.
9. Lind E.A., Tyler T.R. The social psychology of procedural justice. N.Y., 1988.
10. Lerner M.J. The belief in adjust world: a fundamental delusion. N. Y., 1980.

В статье феномен справедливости рассматривается в историческом разрезе, философском и психологическом. Систематизированы разные взгляды на данное явление. Освещение справедливости в культурно-историческом аспекте позволяет определить ее изменчивый характер. Являясь одной из категорий общественного сознания, справедливость выступала своеобразным регулятором общественных процессов и действий при каком-либо общественном укладе. Анализ философских взглядов на справедливость формирует понимание ее социальной природы. Одновременно справедливость рассматривается как категория морального сознания. Актуализируется следование моральным нормам построения взаимоотношений между людьми. Предметом исследования психологической науки есть изучение проблемы справедливости в разных аспектах: представленность в бытовом сознании человека, проявление в актах социального взаимодействия, роль справедливости в процессе морального развития личности. Целесообразным есть исследование психологической проблемы справедливости в диалектическом единстве ее социального и морального аспектов.

The article reveals the phenomenon of justice in historical, philosophical and psychological perspective. It arranges different views concerning this phenomenon. Consideration of justice in the cultural and historical perspective allows to determine its volatile nature. Being a category of social consciousness, in a way, justice used to modify social processes and ordinary зраждан actions in any social system. Analysis of philosophical views on justice generates understanding of its social nature. At the same time, the article claims that it is a concept of moral consciousness. It singles out the problem of justice not only as compliance with the law, but also as following the moral norms of creating the relationships with other people. The psychological study surveys the problem of justice in different aspects: its presence in people's every day consciousness, manifestation in social interaction, the part of justice in the process of moral development of the individual. It is important to study psychological problem of justice in combination of its social and moral aspects.

Статтю подано до друку 28.11.2013.

© 2013 р.

Л. П. Добровольська (м. Мелітополь)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальною проблемою, що постає перед нашим суспільством в умовах глобальної екологічної, духовної кризи є формування екологічної культури сучасної молоді на основі ідей національного духовного відродження української держави. Зміцнення зв'язку навчання з джерелами національної культури, досягненнями вітчизняної та світової прогресивної думки, подолання розриву між культурою, наукою та освітою вимагають якісно нового підходу до проблеми підготовки майбутнього вчителя. Учитель ХХІ століття – це компетентна, толерантна, відповідальна, щаслива людина з гуманістичним світоглядом, екологічною свідомістю та планетарним мисленням.

Людство, що має суто споживчі настанови та матеріальні мотиваційні домінуючі, систематично й нещадно експлуатує природу, знищує її зелений фонд та ресурси, забруднює атмосферу відходами екологічно небезпечних виробництв. Зневага до духовного начала та його пріоритету в провідних царинах людського буття призвело до такої діяльності людини у природному середовищі. Джерела антропологічних поглядів, роздумів учених, письменників, філософів, педагогів, психологів сягають глибоко у давнину віків розвитку цивілізації, і сама ідея здійснювати навчання та виховання підростаючого покоління на антропологічних принципах не нова, проте не була затребувана часом та актуальною стає на сьогодні, коли пріоритетним є екологізація освіти.

Проблема визначення критеріїв сформованості екологічної культури мало розроблена як у педагогіці, так і у психології. Тому є психолого-педагогічні підстави переосмислення задач процесу екологізації культурно-освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дуже важливо, щоб людина, яка навчає, виховує, сама була екологічно культурною, щоб турбота про збереження природи, навколишнього середовища стали рисами її характеру. Успіх екологічного виховання значною мірою залежить від урахування ряду психолого-педагогічних вимог. При реалізації вимог екологічного виховання необхідний комплекс таких методичних засобів і прийомів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті людини глибокий слід, обов'язково впливало б на почуття і свідомість.